

**СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН ТА ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ**

І.О. КОЛІСНИЧЕНКО

Стаття присвячена дослідженню світового досвіду державного регулювання конкурентних відносин. У ній розглядається особливості антимонопольного законодавства різних країн та розглядається проблема його формування в умовах нашої держави.

Ключові слова: антимонопольна діяльність, конкуренція, антимонопольне законодавство, антимонопольна політика.

Основне завдання державного регулювання конкурентних відносин, що ґрунтується на антимонопольній політиці держави та включає розробку антимонопольного законодавства і контроль за його здійсненням, полягає у забезпеченні досить швидкої, безвідмовної реакції економічної системи на зміну умов ринку.

До проблеми боротьби з негативними виявами монопольної влади та формування антимонопольного законодавства не однократно звертали свою увагу такі зарубіжні вчені як Дж. М. Кейнс, М. Портер, П. А. Самуельсон, С. Фішер та ін.

Актуальність дослідження праць видатних економістів та перейняття світового досвіду антимонопольного законодавства зумовлене необхідністю розробки теоретичних аспектів та практичних рекомендацій його адаптації до вітчизняних умов, що дало б можливість вдосконалення відповідної законодавчої сфери України та створення ефективного захисту конкуренції, недопущення зловживання монопольним становищем. Питання дослідження світового досвіду боротьби з негативними проявами монопольної влади з метою вирішення даної проблеми в сучасних умовах переходу України до ринкової економіки, яка немислима без ефективного конкурентного середовища функціонування ринкових суб'єктів є досить актуальною, і потребує здійснення наукових розробок в даному напрямі.

Досвід роботи щодо захисту економічної конкуренції в Україні поки що невеликий. Хоч щороку видаються звіти

Антимонопольного комітету України, діяльність його недостатньо відома підприємцям і науковій громадськості країни. Відсутній глибокий науковий аналіз стану, проблем та шляхів поліпшення цієї роботи.

Загалом антимонопольну діяльність можна визначити як сукупність відповідних заходів, що націлені на попередження виникнення та обмеження чи контроль діяльності існуючих монополій. До антимонопольної діяльності слід також віднести створення антимонопольного законодавства, що являє собою систему норм комерційного і господарського права спрямовану на збереження і підтримку конкуренції.

Вперше антимонопольні закони були прийняті наприкінці XIX - на початку XX ст. у США, Канаді, Австралії, де процеси монополізації відбувалися інтенсивніше, що водночас призводило до негативних наслідків.

Антимонопольні закони формально забороняли трести та деякі інші форми монополій. В основу було покладено таке розуміння сутності монополій, як абсолютне панування однієї компанії або повне усунення конкуренції. За такого тлумачення сутності монополій олігополії мало підпадали під дію антимонопольного законодавства.

Антимонопольне законодавство містить також закони, які регулюють угоди підприємців, спрямовані на обмеження конкуренції шляхом поділу ринків, угоди про ціни, обмеження торгівлі [4].

На сьогоднішній день існуючі в різних країнах антимонопольні законодавства надзвичайно різноманітні, однак, кожне з них можна віднести до однієї з двох основних систем: заборонної чи регулятивної.

Заборонна (американська) система антимонопольного законодавства припускає повну заборону монополій. Найбільш типовим представником цієї системи є США, антитрестівське законодавство якої бере початок із закону Шермана (1890 р.) з доповненнями 1914, 1936, 1950 рр. і залишається основним антитрестівським законом. Він виходить із принципу несумісності монополії і конкуренції та забороняє не тільки різні форми монополій, а й саму спробу монополізувати торгівлю. Головна мета антимонопольного законодавства – сприяти розвитку конкурентної економіки, забороняючи ті дії, що стримують або можуть стримувати конкуренцію, та обмежуючи допустимі форми ринкової структури. Верховний суд США виробив доктрину про те, що панівне становище корпорації у виробництві та її великий розмір не можуть самі по собі розглядатися як монополізація. Законом Шермана забороняються контракти, об'єднання або таємні змови, що обмежують торгівлю, а також проголошується незаконним монополізація чи спроби

монополізувати ринок та забороняються таємні змови, що призводять до монополізації. У 1914 році був прийнятий закон Клейтона, який вніс ясність щодо тих дій які по суті є анти конкурентними. Зокрема, незаконною визнавалась вимога до покупця не користуватись послугами конкурента та політика ціноутворення, спрямована на витіснення існуючих конкурентів з бізнесу та створення бар'єрів входу на ринок. Закон Клейтона, доповнений законом Робінсона-Патмана (1936р.), також обмежував монопольну владу, отриману законним шляхом, так незаконною проголошується цінова дискримінація продавців фактично однакового товару [6].

Сучасні антимонопольні закони втілюють у життя спеціально створені органи, зокрема США – це Федеральна торговельна комісія (створена на основі Закону про Федеральну Торгову Комісію 1914р.) та Антитрестівське управління Міністерства юстиції. Головною метою антимонопольних законів є обмеження монополій та їхньої влади, створення конкурентного середовища, підтримка дрібного бізнесу. Найсуворіше антимонопольний закон контролює об'єднання підприємств, які виробляють однотипні товари і послуги, що призводить до монополізації галузі. Методами втілення антимонопольних законів у США є ліквідація фірми, це відбувається за монополізації понад 60 % будь-якого товару чи послуги, а також високе оподаткування монопольних прибутків, контроль за цінами монополістів, їх розукрупнення та ін [4].

Антимонопольне законодавство США більш жорстке, ніж в інших країнах і сфера його дії ширша. Фактично воно досить нечітко трактує, що дозволено, а що – ні, створюючи лише основу для широких повноважень департаменту Юстиції, ФТК та судів інтерпретувати їх та застосовувати на практиці [6].

До заборонної системи можна також віднести й антимонопольне законодавство Японії, при розробці якого широко використаний досвід США.

Центральним стосовно японського антимонопольного права є Закон Японії «Про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод», підготовлений за участю американських експертів відповідно до правових ідей, виражених у Законі Шермана, Законі Клейтона, та Законі про Федеральну торговельну комісію США. Зазначений закон детально визначає ситуації, які оцінюються як монопольні, а також перелік угод, які відносяться до несправедливих (нечесних). Монополією визначається така ситуація, за якої перевищується встановлений державою обсяг випуску певних товарів та послуг, частка одного підприємця

перевищує половину ринкового обігу того чи іншого різновиду товарів чи послуг, або частка для двох підприємців разом – відповідно три чверті; ціни на товари та послуги, що надаються цим підприємцем, значно підвищуються або незначно знижуються впродовж значного часу. В останньому випадку встановлюють, чи має місце отримання такого відсотку прибутку, який значно перевищує відсоток прибутку, що визначається державним указом для галузі, до якої належить цей підприємець. Визначають також чи не завищені витрати керівництва та реалізації у порівнянні із загальноприйнятими у цій сфері підприємницької діяльності.

Для реалізації вимог цього закону в Японії створений спеціальний державний орган – Комітет по справедливих угодах [5].

Антимонопольне законодавство більшості європейських країн, у т.ч. країн Східної Європи тяжіє до регулятивної системи, що спрямована не проти монополії як такої, а проти зловживання нею.

Європейська система антимонопольного права забороняє не саму монополію, а лише її зловживання владою. Наприклад, картелі вважаються корисними для розвитку економіки, тому основною формою державного контролю є система реєстрації картельних угод у спеціальних органах (в Німеччині – Федеральне управління картелів). Більшість антимонопольних законів у європейських країнах забороняють такі види монопольних угод, як угоди про поділ ринків, фіксовані ціни тощо. В Німеччині монополією вважається компанія, яка зосередила у своїх руках третину обігу. В ЄС реєстрації підлягають лише ті угоди, які обмежують конкуренцію між членами цієї організації.

Виключне становище у європейському антимонопольному законодавстві займає захист прав споживачів. Норми права, які захищають права споживачів являють собою третю ланку, що замикає відносини між виробниками та споживачами. Перші дві ланки – це конкурентне та антимонопольне законодавство. Вони настільки пов'язані між собою, що можна говорити про їх єдність.

Державний контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію та монополізм в європейських країнах організований за двома схемами. В одних країнах передбачаються обов'язки суб'єктів господарської діяльності повідомляти відповідні державні органи про всі угоди, що містять обмеження конкуренції (нотифікації), а в окремих випадках і реєструвати їх у спеціальних реєстрах, щоб споживачі та конкуренти за необхідності мали змогу з ними ознайомитися. Це Німеччина, Голландія, Австрія, Англія, Швеція та деякі інші. В інших країнах (Франція, Бельгія, Швейцарія)

законодавство передбачає обов'язкове сповіщення про угоди, що містять обмежувальну практику, лише у випадках, коли справа зачіпає зацікавлену сторону або безпосередньо державний орган, який здійснює контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію та монополізм.

З практичної точки зору цікавим є досвід розробки за останні 10 років антимонопольного законодавства у ряді країн Східної Європи до переходу їх до змішаної економіки. Вони великою мірою врахували досвід США і Японії, але мали й свою специфіку.

Основним законодавчим актом, що регулює конкурентні відносини в Росії є закон РФ «Про конкуренцію й обмеження монополістичної діяльності на товарних ринках» від 22.03.91 (остання редакція від 25.05.95), метою якого є визначення організаційних і правових основ попередження, обмеження і припинення монополістичної діяльності і несумлінної конкуренції і тим самим забезпечення умов для створення й ефективного функціонування товарних ринків. У законі визначені задачі, функції і повноваження Державного комітету РФ по антимонопольній політиці і підтримці нових економічних структур як органу, на який покладається здійснення державного антимонопольного регулювання, передбачені міри відповідальності за порушення вимог антимонопольного законодавства.

Одним з центральних понять, що розглянуті у законі, є визначення домінуючого положення господарюючого суб'єкту на ринку, що є основною ознакою, за якою встановлюється протиправність дій чи угод на ринку. Домінуючим положенням визначається особливий стан господарюючого суб'єкту на ринку визначеного товару, що дає йому можливість впливати на конкуренцію чи будь-яким чином створювати бар'єри доступу на ринок конкурентів. Однак, наявність лише цієї ознаки не є достатньою підставою для визнання дій господарюючого суб'єкта протиправними. З погляду антимонопольного законодавства, дії господарюючого суб'єкта можуть бути визнані протиправними лише у випадку зловживання домінуючим положенням на ринку, що може привести до істотного обмеження конкуренції.

У цілому, слід зазначити, що основний принцип антимонопольного законодавства, на якому ґрунтуються закордонні законодавства, – наявність монополістичних намірів і достатньої ринкової влади для їх здійснення. Враховується також і величина ринкової частки, що контролюється компанією.

В Україні, на відміну від інших країн, виникли "соціалістичні" монополії ще за часів СРСР. Тому, антимонопольне законодавство України має свої особливості.

Свій розвиток воно почало із прийняттям Закону України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності" 18 лютого 1992р, в якому викладено суть і основні принципи антимонопольного регулювання. Цей закон, а також Закон України «Про Антимонопольний комітет України» визначають правовий статус Антимонопольного комітету України як спеціального органу, який забезпечує контроль за дотриманням антимонопольного законодавства. Оскільки на початку 90-х років в українській економіці повсюдно панував монополізм, то головний акцент у законах, які розроблялися і приймалися в той час, робився на його подоланні. Українське законодавство, що регулює економічну конкуренцію, зароджувалося насамперед як антимонопольне законодавство. Його основу становили прийнятий у лютому 1992 р. Закон України «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» та Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. Відповідні норми закріплено в Конституції України (ст. 42): «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становити на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом»[3].

Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» спрямований на демонополізацію економіки, фінансову, матеріально-технічну, інформаційну, консультативну підтримку підприємств, які сприяють розвиткові конкуренції. Згідно з ним монополієм слід вважати становище, коли частка товару підприємця на ринку перевищує 35 %. Закон передбачає контроль за створенням, реорганізацією (злиттям, приєднанням) фірм з метою запобігання виникненню монополістичних ситуацій, штрафи підприємців і посадових осіб, відшкодування збитків, заподіяних зловживанням монополієм становити та недобросовісною конкуренцією [4].

Саме по собі монополіє становище того або іншого підприємця не визначається порушенням антимонопольного законодавства. Таким порушенням Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» визнає зловживання монополієм становити на ринку. Другу групу порушень складають неправомірні угоди між підприємцями. Дискримінація підприємців органами влади і управління становить третю групу порушень.

На даний час в Україні у ході ринкових перетворень було ліквідовано більшість монопольних структур. Існують, правда, 103 потенційно конкурентних ринки, демонополізацію яких з різних причин не завершено. Це – ринки хліба і хлібобулочних виробів, борошна, нафтопродуктів у деяких регіонах. Обмеження конкуренції на 79 ринках пов'язане із збереженням неринкових організаційних структур та розподільних систем.

Слід враховувати, що чимало ринків є конкурентними лише формально. Частково це пояснюється складним фінансовим становищем багатьох підприємств. Тільки невелика частина підприємств ведуть активну конкуренцію за збільшення частки на ринку.

У 2001 р. було прийнято Закон України «Про захист економічної конкуренції», а також затверджено новий склад Антимонопольного комітету. 10 листопада 2001 р. Президент України підписав Указ «Про основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 роки». Даний Указ визначив мету, завдання та механізми реалізації конкурентної політики на сучасному етапі розвитку національної економіки [3].

Державна політика у сфері обмеження монополізму у підприємницькій діяльності, здійснюється на основі наступних принципів:

- комплексного запровадження заходів у взаємозв'язку з іншими напрямками економічної реформи;
- диференційованого підходу до об'єктів демонополізації з урахуванням їх економічного становища, ролі в народному господарстві, національних інтересів України;
- виділення етапів, реалізації проміжних цілей і пріоритетних завдань;
- координації з відповідними заходами у зовнішньоекономічній сфері;
- додержання чинного законодавства України;
- забезпечення гласності [2].

З метою забезпечення державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства, захисту інтересів підприємців та споживачів від його порушень утворено спеціальний державний орган – *Антимонопольний комітет України*. Основними завданнями Антимонопольного комітету України є:

- здійснення державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства;
- захист законних інтересів підприємців та споживачів шляхом застосування заходів щодо запобігання і припинення порушень антимонопольного законодавства,

накладання стягнень за порушення антимонопольного законодавства в межах своїх повноважень;

- сприяння розвитку добросовісної конкуренції в усіх сферах економіки.

Правове становище Антимонопольного комітету України визначено Законами "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" та "Про Антимонопольний комітет України", а його процесуальна діяльність щодо розгляду справ регламентується згаданими тимчасовими правилами розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України.

Антимонопольний комітет України утворюється у складі Голови та десяти державних уповноважених Верховною Радою України, і у своїй діяльності підзвітний їй і підпорядкований Кабінету Міністрів України [1].

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що антимонопольне законодавство посідає значне місце в економіці та господарському праві як один із способів державного регулювання економіки та реалізується в наступних напрямках, а саме:

- обмеження утворення монополій,
- попередження використання ними монопольної влади
- недопущення незаконних дій у конкурентній боротьбі.

Порівнюючи норми антимонопольного законодавства різних країн, рано чи пізно стикаєшся з фактом, що вони характеризуються значною схожістю. Це говорить про те, що в світі спостерігається загальна тенденція щодо врегулювання монополій, а також, що багато норм антимонопольного законодавства одних країн запозичені у інших. Для прикладу, багато країн світу запозичили основні положення антимонопольного законодавства у США. Проте кожна країна має свої особливості, що й відбилося на їх антимонопольному законодавстві. Зокрема значно різняться органи забезпечення його дотримання, частка ринку, яку повинна охоплювати компанія, щоб вона стала монополією.

Конкуренція на внутрішньому ринку є вигідною для країни, хоча існують думки що вона є може бути і негативним явищем. Злиття з конкурентам своєї країни розглядається як сприятливий фактор досягнення успіху на зовнішніх ринках. Такий підхід особливо став домінувати в США, а тепер і в Європі як відповідь на потенційну лібералізацію торгівлі в рамках Європейського

союзу. Логіка в даному випадку заключається в тому, що більш крупна доля внутрішнього ринку створює критичну масу і дозволяє компаніям отримувати доходи пов'язані з масштабом виробництва [7]. Разом з тим, хоча ці закони і обмежують розвиток бізнесу, іноді вони діють на світовому ринку проти вітчизняних фірм, проте ці втрати слід порівнювати із вигодами. Дані закони мають вирішальне значення при підтримці конкуренції, а конкуренція є необхідною для економічної ефективності та зростання.

Основна частина монополізованих товарних ринків в Україні – це ринки, монополізація яких зумовлена природними причинами та адміністративними факторами. Тому можливості дальшого розвитку конкуренції шляхом дроблення, ліквідації монопольних утворень практично вичерпано. Основним змістом нового етапу конкурентної політики є захист уже створеного конкурентного середовища, перетворення існуючих конкурентних відносин у ефективніші [3].

Слід відзначити, що антимонопольне законодавство України є подібним до світового і відстоює основні принципи світового антимонопольного врегулювання.

Бібліографія

1. Закон України "Про Антимонопольний комітет України"// Відомості Верховної Ради України 1993, №50, ст.472
2. Постанова Верховної Ради України "Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції" // Відомості Верховної Ради (ВВР) 1994, №9, ст. 42.
3. Костусев О., Захист економічної конкуренції в Україні: стан і проблеми//Економіка України №7, 2003р., ст. 5.
4. Мочерний В., Усатенко О.А., ЧеботарС.І., Основи підприємницької діяльності. Посібник. - Київ: Видавничий центр "Академія", 2001р., с.279.
5. Мамутов В.К., Чувпило О.О. Господарче право зарубіжних країн: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. -Київ: Ділова Україна, 1996 с.288-290.
 6. Піндайк Р.С., РубінфельдД.Л., Мікроекономіка – К.: Основи – 1996 р., С.646: С.330-331.
7. Портер М., Международная конкуренция: Пер. С англ./Под ред. Щетинина В.И. – М.: Международные отношения, – 1993г., С.896.С645.